

ЗАХІДНА БОЙКІВЩИНА – ВЧОРА, СЬОГОДНІ І ЗАВТРА (РЕЗЮМЕ)

Зберегти від забуття – ця ідея стала інспірацією для виникнення монографії *Західна Бойківщина – вчора, сьогодні і завтра*. Монографії про давнє життя людей, котрих змушено залишити свою малу вітчизну, і про історію земель, які після кількохсот років використання спочатку заросли вільхою, а пізніше протягом половини століття підлягали суспільно-економічним експериментом тогочасної влади. Але це також погляд через призму цієї історії на актуальний стан і можливості розвитку регіону, якого природничі і культурні цінності повинно вважатися національною спадщиною тому, що їхня вартість безсумнівно є унікальною в європейському вимірі.

Нижче коротко описано тематичний обсяг окремих розділів. Тобто роль цього резюме – своєрідний „путівник ресурсами”.

Том 1

Розділ Збігнева Лібери про межі Західної Бойківщини співтворить **Вступ** до першого тому монографії. Автор розглядає смисл визначати точні межі етнографічних регіонів, стверджаючи, що вони існують тільки в головах тих, які їх задумали і тих, які в них повірили. На його думку *бойки етнографів ніколи не стали етнічною групою, вони були і залишилися постатями з книжок, а фікції бойкознавців не можна плутати з реальним світом*. Можливо, частина Читачів вважатиме таке становище щонайменше полемічним. Великою допомогою науки і невідчужуваним правом (а навіть обов’язком) дослідників є постійне прямування пізнавати правду, у це записане також підривати авторитет і фальсифікувати існуючі гіпотези.

У природничо-історичних дослідженнях зустрічаємося з численними об’єктами, які існують тільки в рудиментарній формі, а також з процесами й явищами, які зовсім втікають перед безпосереднією обсервацією. У такій ситуації дуже важлива роль всяких джерел. Однак, щоб ретельно й ефективно ними користуватися, треба знати не тільки чого і де шукати, але також пізнати специфіку цих джерел, у цьому ж причини їх виникнення і методи створювання. Мацей Аугустин, Збігнев Лібера, Патриція Тшешинська та Яцек Вольські маючи на увазі як вимагання, так і обмеження, у трьох чергових розділах частини **Матеріали для дослідження**

регіону описали найважливіші архівні матеріали, польські та українські публікації, а також топографічні карти, які стосуються території історичної Західної Бойківщини.

Головною темою й одночасно заголовком чергової частини є *Природниче тло* тому, що в давнині природа, її ресурси та краєвид, який оточував людину, відіграв велику роль у щоденному житті селян. Його ритм був невідривно пов'язаний з порами дня чи метеорологічними і фенологічними порами року.

Гжегож Гачевські і Юзеф Кукулак увагу зосередили на пробігу і будові тектонічно-фаціальних одиниць, наявності природних ресурсів і характеристиці рельєфу. Доповнюючий характер має чергова частина, в якій Лешек Старкел коротко охарактеризував процеси, які моделюють схили і дна долин на території бескидського і погірського рельєфу, а також звернув увагу на морфодинамічну роль екстремальних опадів. Марек Новосад описав між іншим вибрані прикмети і вплив атмосферичних умов на життя давніх мешканців Західної Бойківщини. Роман Соя коротко охарактеризував декілька проблем з питань гідрології, у цьому текучі та стоячі поверхневі води, джерела підземельних вод, ресурси і водний баланс регіону, а також забруднення вод. Предметом зацікавлення Стефана Скіби були фактори і ґрунтоутворчі процеси, а також структура ґрунтового покриву разом з характеристикою окремих видів і підвидів ґрунтів. Богдан Земанек увагу зосередив на описі флори і рослинних угруповань, звертаючи увагу на питання синантропізації рослинності. Збігнев Гловацінські розглянув тему специфічних зоогеографічних елементів у фауні регіону, про який говориться, представив короткий історичний нарис про мисливство в карпатських лісах.

Чергова тематична частина під заголовком *Колонізаційні процеси та історія населення до 1947 р.* повністю присвячена минулому. Це складна дослідницька матерія тому, що чим далі ідемо в минуле, тим впевненість щодо висновків заступає ймовірність, а індукційний емпіризм випирає дедукція, яка чисто опирається на непростих для інтерпретацій передумовах.

У першому розділі цієї частини Міхал Парчевські, Анджей Пелісяк і Казімеж Щепанек систематизували інформацію про найстарішу історію колонізації або часового перебування людини на території, про яку говориться, аналізуючи археологічні матеріали в об'єднанні з інтерпретацією пилкових діаграм, які є результатом палінологічних досліджень. Автори відтворили історію з перед тисячі років, звертаючись при цьому до історій сусідніх карпатських і прикарпатських країн, щоб показати ширше тло для описуваних явищ.

Хронологічну континуацію історії колонізації представив Гжегож Явор. Автор, спираючись на багатий джерельний матеріал, проаналізував колонізаційні процеси, які заходили перед віками, етнічне і територіальне походження колонізаторів (передусім іммігрантів – представників волоського етносу), а також наступні фази колонізації. У своїй науковій праці він полемізує з досі загальними поглядами, між іншим про первісний, особливо пов'язаний з випасом худоби спосіб життя волохів.

Період від закінчення головної фази колонізації південних територій саноцької землі аж до першого поділу Польщі в 1772 р. описав Мацей Аугустин. Автор увагу зосередив передусім на становій системі, яка існувала в тогочасному суспільстві, на розподілі майна поміж поодинокими родами, на обов'язках підданства і впливі геополітичних подій на економічну ситуацію в регіоні. Свої дослідження Мацей

Аугустин продовжив у наступному розділі, який обіймає 1772-1914 рр., та в якому проаналізував між іншим суспільно-економічні переміни пов'язані з ліквідацією панщини, роль окремих релігійних груп і перші ознаки зростаючої національної свідомості серед бойків.

Проблеми пов'язані з цим останнім аспектом у міжвоєнний період описав Гжегож Демел, все попереджаючи коротким нарисом найважливіших подій з часів першої та польсько-української в 1918-1919 рр. війн. Автор увагу зосередив на генезисі національних конфліктів, спробом, як їх залагоджування, так їх розпалювання через антагонізми серед поодиноких етнічних груп, а також звернув увагу на недосконалість переписів населення в 1921 і 1931 рр.

Останнє опрацювання цієї частини стосується найбільш болючих подій. Гжегож Мотика й Ян Пісулінські пишуть про боротьбу з партизанами УПА та про репресії польської влади, тобто про виселення мешканців у 1944-1947 рр., які призвели до раптового зниження числа населення, а також повної і невідвотної зміни етнічної структури регіону, про який говориться.

В останній тематичній частині *Матеріальна культура і господарство бойків* увага зосереджена передусім на матеріальній культурі давніх мешканців, визначеної як загал матеріального майна і комплексу всякої діяльності (у розумінні засобів та технічного вміння суспільства), яка дозволяє заспокоїти основні природні потреби людини.

Частину розпочинає багато ілюстрований розділ Єжего Чайковського про дерев'яну архітектуру. Автор, базуючи на своїм великим досвіді набутому протягом 60 років теренових досліджень детально описав 26 типів будинків і обійсть, які зустрічаються на Західній Бойківщині і сусідніх територіях (у цьому території українського Закарпаття), критично ставлячися до деяких ранніх висновків інших етнографів.

Вищій темі відповідає опрацювання Катажини Вармінської-Мазурек. Авторка взяла на себе спробу аналізу краєвиду церковної архітектури у майже 120 місцевостях розташованих на території історичної Західної Бойківщини, розглядаючи проблему через призму впливу двох культурних кругів (балканського і руського), будівельних традицій і архітектонічних форм окремих об'єктів.

Національний одяг – це – поруч з будівництвом і мовою – один із визначників території етнографічних груп. Традиційний бойківський одяг у своєму найбільш первісному вигляді зберігся саме на Західній Бойківщині, де його вбирали ще в 30 роки 20 ст. Цій темі присвячене опрацювання Марії Марціняк, яка детально описує окремі елементи чоловічого і жіночого одягу, а також весільного і похоронного одягу.

Чергові елементи бойківської матеріальної культури представили Яцек Вольські і Данута Блін-Олберт. Автори описали розвиток систем обробітку землі і способів господарювати землею (у цьому використовувані знаряддя та види вирощувальних культур), меню давніх мешканців, а також еволюцію форм полонинського господарства у період перед- і міжвоєнний. Предметом їхньої уваги була також функціональна організація простору в однобуднковому обійсті, а також предмети широкого вжитку, які в ньому знаходяться.

Попри того, що Західна Бойківщина була типовою сільськогосподарсько-випасовим регіоном, то однак рільництво та тваринництво, яке безсумнівно було

основою прожитку тутешнього населення, не було однак його єдиним заняттям. Позасільськогосподарську діяльність представив Мацей Аугустин в розділі про господарську історію Бойківщини від 17 ст. аж до кінця другої світової війни. Автор докладно охарактеризував причини розвитку і занепаду різних галузі промисловості (передусім деревообробна та нафтова), дрібної переробної промисловості, а також локального ремесла і торгівлі.

Селянам, навіть так самодостатнім, з невеликими потребами у галузі товарного господарства, як бойки від завжди супроводила потреба переміщатися і транспортувати вантаж. В наступному розділі Яцек Вольські описав розвиток дорожньої мережі (від часів пізносередньовічних торгівельних шляхів через будову битих шляхів аж по стан доріг у міжвоєнний період), еволюцію нормально- та вузькоколіїної мережі, а також специфіку водного транспорту.

Вище представлену тематичну частину й одночасно перший том монографії закінчують два опрацювання Мацея Аугустина про освіту та багатокультурність регіону. Автор уважно розглянув розвиток шкільництва зі зламу 18/19 ст. аж до кінця другої світової війни не тільки через призму існування шкіл в поодиноких селах регіону, про який говориться, але також у контексті мови та умов навчання. Важким методичним питанням була проблема культури в селах, в яких ще на початку 20 ст. більшість мешканців це були неписьменні. Автор звернув увагу на питання суспільних укладів, а також станових та національних поділів, існуючих на Західній Бойківщині в трьох чергових історичних періодах: старопольському, галицькому і міжвоєнному.

Том 2

Другий том монографії відкриває унікальне опрацювання, яке як *Вступ* є своєрідним об'єднанням між „вчора” та „сьогодні” з заголовка. Сотки бесід та кореспонденційних інтерв'ю з давніми мешканцями майже всіх сел історичної Західної Бойківщини, які Войцех Крукар реалізував у Бещадах, на Поможу, Вармії, в різних частинах України і США, дозволили зазнайомитися з їхніми післявоєнними долями. Завдяки цьому Авторові вдалося відтворити шляхи мандрівок та призначеного місця проживання бойків виселених протягом чергових акцій — починаючи з очищення прикордонної зони в 1940 р. аж до обміну прикордонними територіями в 1951 р.

Перша тематична частина другого тому монографії під заголовком *Пам'ять краєвиду – минуле записане в сучасності* присвячений слідом історії, записаним в сучасному краєвиді.

Найбільш помітними залишками після життя мешканців Західної Бойківщини є передвоєнні житлово-господарські забудови і церкви. Причини та процес зникнення традиційної забудови села був предметом уваги Богдана Аугустина. Автор характеризував також сучасний стан збереження і розміщення об'єктів давньої дерев'яної архітектури, посилаючись при цьому на унікальну документацію, яку проведено в 1951 р., тобто в час обміну прикордонними територіями, реалізовано-го в рамках Акції „Г-Т”.

Історію церковної архітектури після 1944 р., попереджену коротким нарисом ситуації греко-католицької єпархії в Перемишлю у міжвоєнний період та в 2. половині 20 ст., представила Катажина Вармінська-Мазурек. Авторка описала

передвоєнні знищення в церковній архітектурі та розвиток реставраційної діяльності, а також звернула увагу на роль Греко-католицької церкви в охороні церков.

Доповнюючий характер має опрацювання Гражини Голли про похоронну архітектуру. Авторка представила найцікавіші реалізації надгробних каменів та придорожніх хрестів, які зустрічається в сакральному краєвиді Західної Бойківщини, вирізняючи при цьому стилістичні категорії і пояснюючи значення багатьох символів. Характеристика окремих об'єктів попереджена є описом історично-закономих умов утворення цвинтарів і їхньої організації в просторі, а також аналізом питань, які стосуються бойківських похоронних звичаїв та матеріалів і майстерні, які спеціалізуються в межах похоронного мистецтва.

Наступне опрацювання, автором якого є Яцек Вольські, відкриває тематику залишків записаних в абіотичній сфері. У розділі про антропогенні форми рельєфу Автор увагу зосередив на характеристиці рільничого мікрорельєфу схилів (тераси на неорних землях, кам'яні кургани), на стані збереження передвоєнної дорожньої мережі, слідах, які є свідченням про полонинське господарство, лісове і водне господарство, а також на залишках житлово-господарських об'єктів, мілітаристських і пов'язаних з видобувною промисловістю.

Про вплив антропопресії на натуральний пробіг ерозійних і акумуляційних процесів в басейні горішнього Сяну пише також Юзеф Кукулак, доводячи високої синхронності флювіальних подій з господарською діяльністю людини перед віками. Автор дивиться на це питання через призму дрібнозернових терас з раннього голоцену і записаних у них слідів, до яких включає: локальне нагромадження решток деревини, пожежний матеріал та осади в ритмічно повторювальних шарах в місцях колишніх водосховищ творених для обладнання з водним двигуном.

Діяльність людини на території історичної Західної Бойківщини знаходить віддзеркалення в біотичній сфері на багатьох і різноманітних площинах, чого доводять в наступному розділі Йоанна Коженяк і Станіслав Кухажик. Автори проаналізували вплив бойківського сільського господарства, полонинського господарства та експлуатації лісів на рослинність та помітні до сьогодні сліди цієї діяльності в біотичному краєвиді. Предметом досліджень були також перемини рослинності після другої світової війни (у цьому самозаростання неорних земель і сукцесія вільхи сірої на неорних землях, зникнення видів і фітоценозів пов'язаних з полонинським господарством та рільництвом, зміни в лісовому господарстві), а також перетворення лісової площі з геостатичної точки зору.

Біотичної сфери стосуються також зміни у фауні – які набагато важче помітити і аналізувати з уваги на розпорошені, різноманітні з мериторичної точки зору і до цього нечисленні писемні джерела з давніх років, на що увагу звернув Збігнєв Гловацінські. Автор описав перемини в тваринному світі регіону, про який говорить, і які заходили протягом останнього століття, дальше ставиться до актуальних процесів.

Залишком надзвичайно багатим в інформацію про „живу” Бойківщину є місцеві назви, які від 25 років відтворює Войцех Крукар. Автор у своєму опрацюванні, яке закриває цю тематичну частину, представив чекаючи на дослідника інтерпретаційні пастки, різні класифікації, які виникають з різноманітності описуваних об'єктів і інформації вміщеної в лексичному значенні, а дальше проаналізував походження і вік назв. Розділ закінчує характеристика номенклатури на давніх

картах, часто використовуваних для природничо-історичного дослідження регіону, про який говориться.

Наукові розважання в другій тематичній частині, під заголовком *Красвид (не) пам'яті – сучасність, яка надписує минуле*, стосується десятиліть, які пройшли від часів виселення мешканців.

У результаті цих подій перервано багатотисячолетню демографічну і колонізаційну безперервність історичної Західної Бойківщини, а появлення нових поселенців довело до повної зміни національної структури. Саме демографічні процеси і чергові фази колонізаційної акції були предметом зацікавлення Магдалени Скали і Яцека Вольського. Автори описали також сучасну структуру колонізаційної мережі, еволюція якої є наслідком післявоєнних природничих, політичних та суспільно-економічних змін.

Магнітом, який приваблював післявоєнних поселенців, була між іншим можливість праці в секторі лісового господарства. Станіслав Кухажик і Едвард Маршалек детально описали історію розвитку адміністрації державних лісів (АДЛ) – від важких початків у період 1944-1955 аж до актуального стану. Темою їхніх розважань були між іншим організація АДЛ та її маєток, розвиток мережі лісових доріг та можливості транспорту, діяльність заводів переробки дерева, а також проблема пов'язана з лісовідновленням і вторинною сукцесією, експлуатацією лісів та санітарним вирубом та мисливством.

Діяльність людини в період ПНР на території, про яку говориться, не була однак пов'язана виключно з діяльністю державних сільських господарств і адміністрації державних лісів. На проблему з точки зору балансу зисків і витрат також в інших секторах господарства увагу звернув Артур Януш. У наступному розділі цей сам Автор проаналізував суспільно-економічні зміни пов'язані з трансформацією системи на початку 90. рр. 20 ст.: їхні умови, перетворення галузевої структури сектора підприємств, а також кількісні показники та якісні фактори локального розвитку.

Дуже важливим стимулом післявоєнного розвитку території історичної Західної Бойківщини був також туризм. В останньому розділі цієї тематичної частини Кшиштоф Шпара представив короткий історичний нарис туризму до другої світової війни, коли цей регіон міцно залишався в тіні Горганів та Чорногори, а пізніше її розквіт в 2. половині 20 ст. У частині про сучасний туризм детально розглянув форми, величину і структуру туристичного руху.

Остання тематична частина під заголовком *Охорона і напрямки розвитку* обіймає як потенційні концепції розвитку і охорони природничо-культурних засобів регіону, так і ініціатив вже реалізованих (між іншим програми ЄС і фінансові перспективи).

На початку Яцек Вольські представив перед- і міжвоєнні дії пов'язані з охороною природи, а потім описав історію творення на території, про яку говориться, окремих форм охорони природи, визнаних польським законодавством, а також маючих трансграничний характер. Доповненням цього є перегляд інших ініціатив, які не вміщуються в тематичний обсяг закону про охорону природи, а які є результатом як підписаних Польщею міжнародних договорів, так і проектів о точно локальному характері.

У наступному розділі Гжегож Гачевські описав актуальний стан охорони елементів абіотичного середовища, звертаючи увагу на те, що він не є результатом введення планової і компактної системи, але скоріше сумою окремих проєктів. Великий натиск Автор положив на потребу вирізнити нові документаційні станції та їхню навчальну вартість, а на закінчення представив користі, які пливуть з утворення в майбутньому бещадського геопарку.

Біотичною сферою, тобто діяльністю в межі охорони тваринного світу, рослинних угруповань і флори, а також біорізноманітності, зайнялися Каєтан Пежановські і Богдан Земанек. На думку Авторів, найбільш відповідним для цієї охорони був би реставраційний напрямок, доповнений елементами чинної охорони тому, що заведення такої концепції дозволило б захвати високу біорізноманітність груп фауни пов'язаною з мозаїковим характером оселищ, одночасно дозволяючи на тимчасові локальні інтервенції.

Наступні два розділи присвячені охороні культурних засобів. Збігнев Мичковські, посилаючись на результати валоризації проведеної за методом одиниць і архітектурно-краєвидних внутрішності, а також записих вміщених в дві едіції Плану охорони Бещадського національного парку, проаналізував існуючі і пропонувані форми охорони різних елементів культурної спадщини, наблизив тему реставраційних зон і представив вибрані охоронні завдання в межі поширювання, екологічного навчання і програми екорозвитку бещадських гмін.

Охорона культурних засобів, крім планового аспекту, має також вимір точно практичний. Він обіймає всяку матеріальну діяльність, метою якої є консервація, реконструкція чи ремонт існуючих об'єктів, які є свідченням про давню бойківську культуру, а також ініціативи в нематеріальній сфері – розповсюджувати культуру завдяки доповіді, регіональні забави, концерти чи виставки. Ця багата тематика була предметом уваги Пйотра Шехинського.

Монографію закривають два опрацювання про господарську діяльність людини в умовах інтеграції з Євросоюзом. У першому з них Януш Гудовські й Артур Януш увагу зосередили на рільничій діяльності – наблизили головні тези і мети регіональної політики й аграрної політики ЄС до 2020 р., описали стратегічні програми визначаючи конкретні напрямки розвитку країни, регіонів і територіальних одиниць, а також операційні програми для регіонів і секторів. Другий стосується позарільничої господарської діяльності. Артур Януш представив в ньому аналіз ендегенних факторів, які стосуються розвитку регіону і показав можливість потенційного використання інструментів євросоюдної політики зв'язаності на тлі цілей розвитку муніципальних одиниць, які висловлені в діючих стратегічних документах. Все ілюстровано прикладами вибраних проєктів, а також представлено кількісний аналіз отриманих досі засобів на різноманітні проєкти для розвитку.

Автор Яцек Вольські
Переклад Малгожата Котарба